

posrednog iskustva. Vraćanje ranog Blocha i ranog Lukacsa na pojam »posredovane neposrednosti« iz klasične njemačke filozofije uvijek je bio živ i uzbudljiv izvor koji uvire. Tako, Lukacs: »Posredovanje ne bi bilo moguće kad sam empirijski opstanak ne bi bio posredovan.« Ovo je linija koja se može povući u svim pravcima, bar kao još-ne-linija, tačka.

A sada, »jezgro« Schmidtove pozicije: »... djelovanje posreduje različitošću življenja i doživljavanja, tako što se doživljavanje može odnositi još samo na kritičku i anticipatorsku funkciju u življenju, dakle na proizvodnju, a ne na uživanje onoga što postaje i onoga što prestaje biti život.« (65.)

Stavljamo se u poziciju da kažemo da je tek s ove pozicije, koja nije samo Schmidtova, moguće preskočiti potok unaprijed datog odgovora i doskočiti u pitanje... o načinu proizvodnje. *Ima samo dva načina, POSREDOVANJE I REVOLUCIJA. Proizvodiće se tako da ta proizvodnja bude ili »proizlaženje iz konkretne i raznolikosti opstanka« ili »prekinuto proizvodjenje općega«.* Postoje samo dva konačna, konačno i beskonačno konačno. Treba samo vidjeti — koje i kada — prelazi u egzistenciju. Schmidt je sasvim u ovome onoga časa kad svoj kritički stav skraćenog težišta zauzima nagnut prema Lukacsu: »Kod Lukacsa posredovanje kao oblik povijesti toliko prevagnuje nad momentom revolucije da on zanemaruje njen skokoviti karakter.« (str. 67.)

Mišljenje postmoderne, a zalaganje za svojevrstni »pred-post-modernitet« pogotovo, preživjelo je tvrdimo susret s Hegelovim izrazom iz logike srca što tamo glasi »preokret koji nije ničim posredovan«. Samoskrivljena otvorenost se kosi sa onim što smiješna suvišnost podupire. Reći će se: postmoderna možda ne griješi kad drži da ona nije ništa bitno. Ali, postmoderna griješi kad vjeruje da ispod tepiha od suvog opalog lišća nema ništa bitnije od asvalta. Griješiti je ljudski. Glupo bi bilo gledati čovjeka kroz greške. Ali non-stop griješiti, to je grjechota. Grjechota bi bilo ne praviti razliku u onome što se, iskušano, odbacuje. Za mišljenje postmoderne je grjechota ne dovesti u vezu umanjujuću moć refleksije sa onim što joj je suprotno, s pojmom preplavlivanja. Sa onim čemu se uz otpor prepuštamo.

Produktivna uobrazilja isporučuje umu objekte, — to više nije um, nego umom fiksirana uobrazilja, razum. Mirovanje proizvodnih snaga produktivne uobrazilje — to je Benjaminov odgovor na upitnost pojma revolucije.

Ništa nije više izloženo sumnji od onoga što se podvrgava dokazu. Prosvjetiteljstvo je htjelo dokazati napredak.

»Tamo gdje se napredak ukruti u historijsku normu, iz budućnog se odnosa sadašnjosti eliminira kvaliteta novog, emfaza nepredvidljivog početka.« (Habermas, FILOZOFSKI DISKURS MODERNE, str. 18.) Pitanje glasi: kako ono što više nije (napredak, vrijeme, itd.) može postati to što je bilo? Odgovor treba potražiti u elementu u kojem se pitanje najbolje osjeća. Tako u pogledu ovoga postupka Habermas u prvom Eksamenu (o Filozofsko-povijesnim tezama) knjige o modernim, reaktualizirajući »sve što je bilo«... Benjaminovo. Na nama je da prosudimo koliko uspješno, tako što ćemo ponovo započeti. Ponovo započeti znači zaboraviti predrasude. Schelling je rekao da je najbolje postaviti se u poziciju onog ko prvi put čuje ono o čemu je riječ, pa pita »kako ja to treba da shvatim«. Njega ustvari zanima kako je to nastalo.

Nema sumnje kakav bi trebao biti »postmoderno označeni prelom u povijesti moderne«, iako to i nije sasvim tačno. Schmidt nas ostavlja u tom dojmu naročito onda kad nas u najavi za fiktivni razgovor (u kojem daje riječ drugima — Blochu, Benjaminu, Adornu, Horkheimeru, Foucaultu, Sloterdijku, Baudrillardu, Lyotardu, G. Andersu, P. Portoghesiju i M. Wagneru — a svoje komentare shvata kao one drumske razbojnik), kada nas u najavi dakle te riznice privremenih cjelina, trzne shvatanjem povijesti kakvo nam nije po volji. »Ništa u povijesti ne dolazi samo od sebe.« (162.) A ona najdublja »iracionalnost« u vidu spontanosti... A ona nemogućnost da »Mnemozina, osvješćivanje i postala unutrašnjost« izlazeći iz Platoneve pećine sa sobom ponese još i vlastitu sjeću...

literatura kao citat

MIHAJLO PANTIĆ: »ALEKSANDRIJSKI SINDROM«
Prosveta, Beograd, 1987.

milovan tatarin

Govorenje o knjizi »Aleksandrijski sindrom« moglo bi započeti, sada kada je pred nama i najnoviji naslov »Protiv sistematičnosti« (Revija, Osijek, 1988.), isticanjem dvaju karakterističnih činjenica. PRVO: Mihajlo Pantić se pri uslozljavanju i sklapanju svojih tekstova uvijek rukovodi istim principom »centralnog jezgra«. To znači da je on sve tri dosadašnje esejištko-kritičke knjige uzglobio oko jednog središnjeg informacijskog uporišta što u sebi nosi polaznu premisu iz koje se onda lepezasto zahvataju i interpretiraju prozni predlošci. Na taj način oni bivaju povezani u koherentnu cjelinu označenu dominantnim zajedničkim nazivnikom koji, međutim, niukoliko ne poništava njihovu samosvojnost i različitost. To je jednostavno pokušaj da se u cijelom nizu, ponekad međusobno neprispajivih, spisateljskih činova pronade ona konstanta što prouiče iz osjećanja postojećih književnih strujanja uvjetovanih, donekle, i samom atmosferom življenja. DRUGO: Pantić piše uglavnom o onome što je najneposredniji izraz recentnih literarnih zbivanja, tj. o onim pitanjima što trenutačno zaokupljaju pažnju književne teorije i književne kritike. Tako je njegov prvijenac »Iskušanja sažetosti« (1984.) objelodanjen u vrijeme ekstenzivne vladavine kratke priče koja je upravo osamdesetih, pored gomile ukoričenih short story-formi, zadobila i vlastito znanstveno ovjerovljenje uobličeno u zasebnim tematičkim kao i u osamostaljenim radovima (pomenimo Književnu kritiku, 2/1979, Domete, 11/1981, esej K. Nemeca »Problemi teorije novele« (sada i u knjizi »Refleksija i pripovijedanje«, 1988.), Solarove tekstove); »Aleksandrijski sindrom« tematizuje onaj problem oko kojeg se rotiraju književna promišljanja što traju već prilično decenija, ali su baš ove godine iznjedrile najveći broj relevantnih teoretskih eksplicacija. Konačno, ne smijemo smetnuti s uma da se »Protiv sistematičnosti« javlja u momentu što je ponudio još tri bitne knjige kritika i to »Poziciju kritičara« V. Viskovića, Pejakovićeve »Prostore pisanja«, te skupni projekt J. Matanović, V. Bogišića, K. Bagića i M. Mičanovića »Četiri dimenzije sumnje«. To je samo jedan prilog više izrečenoj postavci da Pantić u svojim razmišljanjima nastoji biti suvremen i pratiti ono što bismo mogli imenovati kao, preuzimajući pri tome njegov instrumentarij, »odsjaji tekućeg vremena«.

Nakon što smo, da bismo označili književni koncept koji literaturu tretira kao ogroman citat, kao rekombiniranje već napisanog, a u svrhu stvaranja novog značenjskog sklopa, rabili termine: intertekstualnost, erudijski kompleks (D. Ugrešić), suodnošenje semantičkih nizova (A. Flaker), citatnost, sada smo taj niz obogatili i jednim svježijim: aleksandriizam. (Riječ je o sugeriranju neprocjenjivog fonda već misle biblioteke. Nije slučajno, recimo i to, da je U. Eco radnju romana »Ime ruže« smjestio među zidine benediktinske opatije što ima najveću biblioteku — labirint. Spominjemo ga i stoga što je upravo taj roman oblikovan u apsolutnom ključu »aleksandrijskog sindroma«, pa je onda i mogao ponijeti epitet paradigme.) Iz takve perspektive autor čita kako već potpuno afirmirane književnike (npr. Kiš, Čosić, Marinković), tako i one što iza sebe imaju tek jednu ili dvije knjige, one, dakle, koje pokrivamo oznakom »mladi« i »mladi«. Naravno, distribucija u »Sindromu« nije ostvarena unutar te opreke, nego je primijenjen razblažen nacionalno-generacijski kriterij. U prvom je segmentu stoga prisutno čitanje tzv. »aleksandrijskog kvarteta« posljedne srpske književnosti (Kiš, Pekić, Kovač i Čosić) plus Milorad Pavić, u drugom su autori vezani uz hrvatsku književnost (već naznačeni Marinković kao dio nekog tradicionalnijeg korpusa, ali, napomenimo, tek po afirmaciji, dok je po postupku zaista suvremen, zatim

Pavličić, Tribuson, Ugrešićka, Stojević, Slamnig, Habjan, te Budiša), a treći je pisan iz pozicije, kako sam Pantić napominje, »generacijske zaslepljenosti« i obuhvata bitna imena sadanje »mlade srpske proze« (Albahari, Basara, Marković, Damjanov, Petrinović, Pisarev, Knežević, Oklopčić itd.) Što je to, upitajmo se sada, što sačinjava, naslovno istaknut, »aleksandrijski sindrom« i što može povezati sijaset nabrojanih raznorodnih autorskih pisama? Citanjem, otkrivamo nekoliko temeljnih aleksandrijskih principa (crta) postupaka:

1. ISKUSTVA BIBLIOTEKE

Književnost koja se obnavlja iz književnosti — opće je mjesto i osnovni princip aleksandrizma. Doznačavanje takvih iskustava ostvaruje se upravo na ono dva načina koja su formulirana pri recepciji Marinkovićeve »Kiklopa«. Dakle, pomoću eksplicitnih iskaza i implicitnih informacija. Nekako se već i podrazumijeva da se i jedan i drugi vid može ostvariti ili kroz polemiku (razračunavanje, osporavanje, destrukcija) sa starim, »klasičnim«, vrijednostima, ili kroz dijalog što preuzima sve ono što je i dalje vitalno uprkos korištenosti, jer sada više nije riječ o tome koliko se što puta koristilo, nego o tome na koji se način pristupa rekreiranju.

2. AUTOPOETIČNO OBRAZLAGANJE PARALELNOSTI KREATIVNOG I AUTOKRITIČKOG (METAFIKCIJSKOG) ČINA

»Danas je uobičajena opaska da se roman objašnjava osajem u ogledalu vlastitog teksta...« (str. 64.) kaže na jednom mjestu Pantić i tako definira slijedeće obilježje aleksandrijskog poimanja književnog čina koji sve više biva usmjeren na samo pripovijedanje, na tehniku pisanja priče (npr. Lj. Domic, M. Kožul), a sve manje nastoji ostvariti izravne reference na elemente vezane uz iskustva stvarnosti. Ovakav plan diskurzije prisutan je i u autorovim prozama kao što je to npr. i slijedeće mjesto: »Da, ispravno zaključujete, priča može otpočeti iz bilo koje tačke...« (»Vonder u Berlinu«, Filip Višnjić, Beograd, 1987, »Dijagonalna priča«, str. 45.) Neće biti neinteresantno ako naznačimo da je ovaj metatekstualni iskaz zapravo literarno preoblikovana naznaka iz »Iskušanja sažetosti« koja galsi: »... dokidanjem i napuštanjem strukturalno-povlaštenih delova naracije (početka i kraja) inicijalnu formulu (od početka) zamenjuje medijalna (od sredine) formula naracije.« (str. 36.)

3. PROZNA TEHNIKA PRONAĐENOG RUKOPISA

Riječ je o »zasnivanju narativnog polja putem prerade nekog predašnjeg imaginarnog ili stvarnog rukopisa« (str. 61.) što je, dakako, sasvim primjereno premisi o tekstovima koji »jedu« druge tekstove i na tome zasnivaju vlastiti smisaoni sloj.

4. POLIGRAFIČNOST

Promjena pisma i stila još je jedan od indikatora koji će nas upozoriti na činjenicu da pred sobom imamo djelo što se ima recipirati u horizontu aleksandrizma. Umjesto da ostvaruju, nekad tako omiljenu, homogenizaciju vezanu uz dosljednost realizacije leksičkog plana autori često posežu za presijecanjem stilskih ravni i tako ostvaruju svojevrstnu »kalamburnu smjesu«. Primjerice, kod Pavića nalazimo ukrštanje »prividno objektivne naracije s autopoeitičkom osnovom«, »epistolarne forme«, »neke vrste kamernog dramskog teksta, datog u obliku zapisnika sa policijskog saslušanja«, »galimatijasa filozofskih citata«, te »oblika naučnog teksta«. (str. 51.) Svakako da je najinteresantniji treći dio knjige koji je pisan,

kako je to već na jednom mjestu rečeno, iz položaja »generacijske zaslepljenosti« i »generacijskog duga« što onda implicira i činjenicu da je tu Pantić izravno progovorio i o onim poetičkim temeljima što su svojstveni i njemu samom kao prozaiku »nove senzibilnosti«. (Čini nam se najprimjerenijim da upravo ovdje ukazemo kako pripadnost »novoj senzibilnosti« nikako ne sprečava Mihajla Pantića da svoje interesovanje usmjeri i na ona područja koja su počesto u mladih autora izložena uveliko negirajućem stavu. Oprimjerit će nam, opredijeljenije naime, to i neki njegovi radovi kakvi su npr. »Šizejne dominante Lazarevićevih pripovedaka«, Književnost i jezik, 2/1982, ili novo čitanje naslovljeno »Još jednom o Andrićevim pripovetkama« u Savremeniku, 4—5/1987. Konačno, i sam Pantić je izriječno potvrdio takve svoje nakane: »... Otuda glasam za toleranciju, za napor da se kulturni modeli, i naše individualnosti unutar njih, barem dodirnu, ako se već ne mogu definitivno razumeti.«, »Planetarna perspektiva individualnog iskustva«, Quorum, 2/1988, str. 15.) Unutar takvih autopoezijskih iskaza zanimljiva je krajnja autorova dosljednost u pridržavanju nekih principa koje je sam esejistički uobličio i osvijestio, a zatim ih konzistentno prozno oprimjerio. Naime, pišući »Uvod u mladu srpsku prozu« on zapisuje: »Napuštanje objektivističkih pozicija pripovedanja, pounutarnjeno potenciranje literarno uobličjenog iskustva i iskustva literature, a ne »konstrukta zbilje«, neki su od elemenata pomoću kojih se može dokazati teza o napuštanju epskog, totalističkog (ist. M. T.) načina pripovedanja onih narativnih sklopova, što, makar nesvesno, teže formiranju jedne slike sveta, jedne istine. U sveopštem potiskivanju ideologija, ali i samog individualiteta, takav pristup novi proizaisti jednostavno ne smatraju svojim, već dalje razvijaju specifičnu poetiku relativiteta, utemeljenu na početku ovog veka razaranjem euklidskovi shvaćene dimenzioniranosti, umetničkim prevratom i Ajnštajnom, koji, kao na onoj čuvenoj fotografiji, sasvim ozbiljno plazi jezik svemu svodivom na pseudoobjektivnu meru.« (str. 157.) Ovakve postavke upisane su kao metaprozni (u skladu sa drugom crtom aleksandrizma) izričaji i u njegovim pričama, recimo onaj pasaž iz teksta »Vilma Gojić osvaja San Remo«: »Opet predviđam. Slika je otužna u svojoj jednostavnosti. Vidim sebe, negde u hodnicima dalekog, dubokog vremena, kako, pognut na rukopisima, u naporu istraživanja savršenstva, pokušavam sa ispisivanjem volšebnog troknjižja mnogoglavog opscenog brevijara, čija se skica grana u bezbroj asimetričnih pravaca.« »Napisacu knjigu u koju će stati apsolutno sve. Biće to sažetak univerzum« — rekao mi je poznanik koji također zamišlja takvu svoju knjigu (svi imaju takve knjige) i ja sam mu poverovao, samo zato što sebi nisam mogao. Moj cilj uprkos svemu ne može (ist. M. T.) biti dosegnut, reći se sukobljavaju sa vizijama. Na dnu tek ostaje talog napora, raspadnuta priča, more uludo utrošenog vremena, fragmenti o Vilmi Gojić.« (»Vonder u Berlinu«, str. 64.) U istom nizu (dopunjavanje i podupiranje Pantićeve kritike i proze) funkcionira i unošenje, prema navedenom, vidimo, ne bez razloga, a poradi književnog otežavanja teoretski uobličjenih teza u »Sindromu«, Ainsteinove fotografije u prozu »Susret u ulici kestenova« koja je i te kako značajna za razumijevanje »poetike relativiteta« mladih autora, jer bez nje se čitatelju može dogoditi isto ono što se događa junakinji priče: »— Znaš li ovu sliku? (Vadim je iz neke knjige — Vojislav Kraus, Kako napisati TV—scenario — i pokazujem.) — Čula sam za nju, ali je to sada nikad nisam videla. — Mislim da je ta slika vrhunac njegove pojave i mišljenja. Okrenuo je svet naglavačke, sve je izrelativizirao (ist. M. T.), a onda hladno izjavio da je na kraju svega — Bog. — Nisam znala.« (Quorum, 2/1988, str. 21—22.) Bjelodano je, dakle, nakon svega rečenog, da Pantić veoma brižno provlači te osnovne niti (svijet o nemogućnosti totalističkog načina pripovijedanja, nužni fragmentarizam, relativizacija) kroz vlastite uratke i to kako kroz one pisane znanstvenim diskursom, tako i one ostvarene estetskom uporabom jezika. Mada je već u kritičkim prikazima povodom »Aleksandrijskog sindroma« bilo o tome riječi potrebno je progovoriti i o, djelomično stoga što su nam sada dostupne i uvezone kritike pod nazivom

»Protiv sistematičnosti« otvorene esejom »Dnevna kritika — za i protiv« u kojem se prezentuju zahtjevi kojima čitanje mora udovoljiti, Pantićevom uvažavanju plana informativnosti, analitičnosti (pored aleksandrijskih postupa, tu je i promatranje aktancijskog plana, pripovijednog stajališta, medijske osviještenosti itd.), sistematizacije i aksiologije. Ne treba zasebno isticati činjenicu da njegove analize posjeduju i mnogo više obavješnog materijala, nego što bi to dnevna kritika, pisana u standardnim novinskim obrascima, potraživala i upravo je ta iscrpna, pažljivo ispisana, forma

Pantićeve kritike ono što mu priskrbiljuje izuzetno visokom mjestu među mladim »profesionalnim recipijentima«. Eseji sabrani u »Aleksandrijskom sindromu« eklatantno su primjer kako se na blizak, a ipak znanstven, način mogu razložno objediniti, na zajedničkoj podlozi, svirezno književni tekstovi. Čini se stoga da je Mihajlo Pantić pronašao onaj idealni prostor pisanja u kojem se ne prelazi u »pojmovni elefantijazis«, ali u kojem interpretacija ipak nije svedena na puku jednostavnost u vulgarnom značenju te riječi.

o političkoj komunikaciji

Toma ĐORĐEVIĆ: KOMUNIKACIJA I VLAST (Prilog kritici političke komunikacije) Velika edicija »Ideja«, Beograd, 1988.

miroljub radojković

U eri burnih rasprava o pravcima koji su nužni kao reforma političkog sistema Jugoslavije, čuli su se i čuju mnogobrojni predlozi. Međutim, pažljivom pratioću te debate nije promaklo da je najmanje dodirnut aspekt političke komunikacije, koja proističe i povratno utiče na svoj matični politički sistem. Dakle, reformatori političkog sistema nisu još iskazali kakve bi bile nužne promene u informaciono-komunikacionom sistemu ovog društva, pa su i njihovi predlozi utoliko manjkavi. Nasuprot tome, profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu Toma Đorđević, u svojoj trećoj knjizi pretresa isti predmet; dubinskom analizom političke komunikacije on do kraja razmatra i politički sistem; sa stanovišta komunikologije, nudi svoj stvaralački doprinos politologiji. Ovo nije bila nikakva slučajnost već zakonomerni čin, budući da je knjiga »Komunikacija i vlast« u sklopu komunikološke paradigme socijalnih konflikata. Autorovim rečima rečeno, politička komunikacija nastaje među subjektima koje njihovi klasno-socijalni statusi nužno nagone na konfliktna ponašanja. (str.26)

Ova svakako aktuelna knjiga pisana je već prepoznatljivim manirovom ovog autora. On ne pomaže čitaocu redukovanjem ili suzbijanjem mnoštva asocijacija koje su neizbežne kada se predmet rasprave ovako široko obuhvati. Naprotiv, Đorđević sam svaku moguću podideju uz osnovne teze spontano razgoreva u niz malih »požara«, pa je nemoguće pažljivo proći kroz tekst a ne opeći se na nekom od njih. Mada u trenutku čitanja odsutan, autor nizostavno teži ka polemici, ka dograđivanju, ka dešifrovanju čak.

Otuda će i sledeće ocene prikazivača knjige biti podložne propitivanju? Mo, šta ja iz ponudjenog teksta zaključujem? Komunikativna delatnost, toliko spontano prirasla uz čoveka, shvata se ne samo kao derivat prakse, nego i kao konstitutivni aspekt njene svekolikosti. Prisustvo komunikacije između ljudi i grupa može se uzeti i kao mera civilizacijskog stupnja društvene prakse koja je najdužim delom sopstvenog trajanja borba, sudaranje interesa i postizanje nečije hegemonije usred mora pritisaka i inicijativa. Suzbijena civilizacijskim hodom, gola prinuda danas je uparadena u ruho političke dominacije. Jedan od segmenata ukupne komunikacije delatnosti modernih ljudi je politička komunikacija, koja korespondira sa političkom praksom. To znači, da se jednovremeno sa odvijanjem političkog procesa kao ovladavanjem protivurečnosti u različitim aspektima društvene reprodukcije, obavlja i političko komuniciranje. Dakle, u svom komunikativnom sloju, i preko njega, politički proces je prestao da se događa kao sprovedenje ogoljene prinude. Preko političke komunikacije u borbu za alokaciju društvenih vrednosti uključuju se i organizovani i neorganizovani subjektiviteti, partije koliko i javnost, pojedinci koliko i društvene grupe. Otuda nije čudno, što rodno mesto političke komunikacije kako je

opisana, Đorđević nalazi u eri kada su buržoaskim revolucijama oslobođeni građani, i kada je izgrađen parlament kao centralni katalizator sukoba interesa immanentnih građanskom društvu.

Dijalektički posmatrano, politička komunikacija obezbeđuje društvenu dinamiku, i morfogenezu sistema dakako, u granicama koje već vekovima zovemo »normalna politička borba«. Mnogo ljudi vidi, procenjuje pa čak i učestvuje u političkom komuniciranju, a tek manji broj, i to uglavnom naknadno, shvati da je pritom duboko u žrvnju politike. Stoga Đorđević tu komunikaciju predstavlja kao osnovni razvodni mehanizam političkih uticaja kojim se u društvu postiže *napetost*, to jest, mehanizam kojim se formiraju i političkom sistemu ispostavljaju zahtevi. Tada je politička komunikacija konstitutivni činilac političkog procesa. Ali, kada se on u jednom segmentu završi donetom odlukom, politička komunikacija je mehanizam za stabilizovanje *porotka*, to jest traje i odvija se dalje u »senci vlasti«. Politička odluka, s druge strane, može se i sama uzeti kao jedna od mnogih »poruka«, dakle predmeta razmene, u ovoj komunikaciji. Pošto je odluka rezultanta trenutnog ishoda u sukobu nosilaca socijalne moći, njeno važenje je vremenski ograničeno i socijalno neizvesno, pa se i tim povodom nastavljaju dva neraskidiva procesa: politički proces i politička komunikacija. Jedini ishod koji bi mogao da ih ukine, učini prevaziđenim bilo bi potpuno ostvarivanje projekta »izokrajte«, dakle socijalno ustrojstvo jednako-moćnih i jednako-pravnih individua.

Savremena društva u principu su podjednako udaljena od ove utopije. Politički sistem poznog kapitalizma iscrpljuje snagu političkog subjektiviteta, koji je pluralistički, u celine. Naporeda sa iscrpljivanjem te snage porpište je nastanka alternativnih nosilaca inicijativa i zahteva, koji polaze od novih lestvica vrednosti. To su društveni, alternativni pokreti. Socijalizam je dugo raznim manipulacijama odbacivao legalizaciju pluralističkog političkog subjektiviteta. Zapao je u krizu u kojoj se osim tendencija ka kopiranju etabliranih karakteristika kapitalizma, sve više zapažaju i zagovornici prihvatanja alternative i razigravanja društvenih pokreta. Bez obzira u kom od ova dva sistema nastaju, novi društveni pokreti propitivaju politike reanaliziraju neizbežno i političku komunikaciju. Steta je, što u okvir svojeg razmatranja Toma Đorđević nije uzeo i njihove zahteve koji se mogu sistematizovati kao četiri alternative političkoj komunikaciji: a) razvitak horizontalnog komuniciranja; b) razvitak antisistemskog ili antifocijelnog komuniciranja; c) prihvata marginalnih komunikacija i d) stvaranje alternativnih komunikacija, od ljudi, pod punom kontrolom ljudi, i za ljude.

Svako ko u društvu ima moć teži njenom ispoljavanju, što je i immanentna karakteristika moći. Kroz istoriju se može utvrditi inventar